

Väliseestlus kodu-eestlase silma läbi

2001. aastal ilmus Eesti Vabariigi taasiseseisvuse 10. aastapäeva puhul A. Bertricaud koostatud artiklite kogumik "Eesti identiteet ja iseseisvus"¹. Raimo Raag kirjutab mainitud kogumikus avaldatud artikli lõpetuseks: "Pärast Eesti omariikluse taastamist on suhtlemine kodu- ja väliseestlaste vahel märgatavalt tihenunud. Väliseestlaste ja kodueestlaste erinevuste rõhutamise ja mõnelt poolt vahel kostma hakanud vastastikune tõrjuv või üleolev suhtumine võivad vastuolusid ja erinevusi süvendada ning viia sel moel kahe Eesti suuremale eraldumisele. See oleks areng, mida usutavasti kumbki osapool tegelikult ei soovi."²

Kui me läheme eestlusele/eestlasele maailma tasandil, saame tõdeda, et tänaseks päevaks eksisteerib ka nn. globaalne eestlus kui selline. On olemas nn. Kodu- ja Välis-Eesti, ent kahjuks ei moodusta eestlus ise päris tervikut.

Väliseestlus pole oma olemuselt uus ega unikaalne. Elujõulised eestlaste kogukonnad eksisteerisid ning korrapärast eesti seltsi elu viljeldi mitmetes linnades üle maailma, sh. New Yorgis, juba enne Teist maailmasõda.

Mida aga mõelda mõiste "väliseestlus" all? Termin "väliseestlane" pole väljaspool Eestit ehk eelkõige (poliitilises mõttes) Läänes elavatele eestlastele sümpaatne. Nii selgub lugedes Raimo Raagi raamatut "Eestlane väljaspool Eestit"³ ning selline on olnud ka siinkirjutaja isiklik kogemus. Kodueestlasele on väljaspool Eestit või eestlaste etnilist ala elanud või elavad eestlased väliseestlased.⁴ Nii et alljärgnevalt kasutangi mõistet "väliseestlased" just sellises kontekstis. Väliseestlased jagunevad omakorda Ida ehk siis endise N. Liidu territooriumil elavateks eestlasteks, keda kodueestlased on harjunud

kutsuma lihtsalt "Venemaa eestlasteks", ning Lääne eestlasteks. Siin jäägu kõrvale idapiiri taga elavad eestlased, kes nn. Läänes elavatest eestlastest oma olemuselt erinevad.

Terminiga "väliseestlus" pole aga asjad nii lihtsad kui mõistega "väliseestlane". Tartu Ülikooli Välis-Eesti uuringute keskuses jõudsime arutelu kaastöötajatega selleni, et väliseestluseks tuleks pidada väliseestlaste teadlikku tegevust oma päritolu, sealhulgas ka päritolumaaga seotu alalhoidmiseks, säilitamiseks ja enda eestlasena identifitseerimisel.

Tänane hetkeseis väliseestlaste seas on oma olemuselt sarnane Teise maailmasõja järgse olukorraga, kui uusi pagulasi võtsid mõneski piirkonnas vastu varem välja rännanud eestlased. Tol ajal jaotati väliseestlased kaheks: vana- ja uuseestlased. Enne Teist maailmasõda väljaspool Eestit ning Venemaad (sh. N. Liitu) elanud eestlasi kutsuti "vanaeestlasteks" või ka "vanaolijateks". Teise maailmasõja käigus lisandunud pagulasi hakati Läänes nimetama "uuseestlasteks".⁵ Tänaseks on suur osa nn. vanaolijatest meie hulgast lahkunud ning nende järeltulijad Eesti kultuuriga vähem seotud.

Käesoleval ajal saame taas rääkida uuest väljarändelainest Eestist Läände. See jääb juba Eesti Vabariigi taasiseseisvumise järgsesse aega. Kahe uuseestlaste rühma vahel tuleks siiski kuidagi vahet teha. Seetõttu teen ettepaneku käesoleva ettekande/artikli raames nimetada nii Teise maailmasõja käigus kui vähesemal määral ka külma sõja vältel kuni Eesti Vabariigi taasiseseisvumiseni Läände sattunud ühtviisi pagulasteks, nagu nad end on ka kogu aeg nimetanud, ning pärast Eesti omariikluse taastamist läände kolinuid "uuteks eestlasteks".

Teise maailmasõja järgsete pagulaste baasil varasemad väliseesti kogukonnad laienesid või tekkisid Läänes hoopis uued eesti diasporaad. Kui nüüd pagulasi vaadata ja iseloomustada kodueestlase pilguga, siis joonistub esmalt välja, et nad kannavad endaga kaasas 1930. aastate Eesti Vabariigi mentaliteeti (meelsust); sellest ajast on valdavalt pärit keel, tavad, kombed ja väärtushinnangud. Olles sattunud poliitiliste sündmuste tõttu uude keskkonda, tekitasid Eesti pagulased endale Läänes pärast Teist maail-

¹ A. Bertricaud. Eesti identiteet ja iseseisvus. Avita. As Bit, 2001.

² R. Raag. Läänes elavate eestlaste rahvuslik identiteet ja kultuur 1944–1991. – Eesti identiteet ja iseseisvus. Koostaja A. Bertricaud, lk 191.

³ R. Raag. Eestlane väljaspool Eestit. Tartu, 1999, lk. 12.

⁴ Samas, lk. 13. Mõiste "väliseestlane" ei ole uudne – seda kasutati juba esimese Eesti Vabariigi ajal.

⁵ R. Raag. Eestlane väljaspool Eestit, lk. 12.

masõda nn. Mini-Eesti.⁶ Kui Eestis eristusid omavahel mulgid, saarlased, hiidlased, setud ja teised piirkondlikud grupid, siis pagulaste puhul on arhiivimaterjalide ning vestluste põhjal jäänud mulje, et selline vahetegemine ei ole seotud päritolupaigaga Eestis, vaid uue asukohamaa piirkonnaga. Sealjuures paigutavad USA väliseestlased end hierarhiaredelil kõige kõrgemale pulgale. Muu hulgas eristuvad idaranniku eestlased lääneranniku omadest nii nagu mulkidel oamulgid hernemulkidest. USA eestlastele järgnevad Kanada eestlased, Londonis ja Inglismaal elavad eestlased ja seejärel teised. Niisuguse jagunemise põhjuseks pean eelkõige seda, et EV peakonsulaadi näol oli Eesti kõige olulisem diplomaatiline esindus pärast Teist maailmasõda New Yorgis. Poliitiliselt aktiivsemad väliseestlased asusid Põhja-Ameerikas (hoolimata sellest, et eksilvalitsus ise moodustati Norras). Kas see eristumine on tingitud mallist “kultuur Rootsisis, poliitika Põhja-Ameerikas”,⁷ jääb hetkel lahtiseks ning tuleks uurijatel välja selgitada.

Nii nagu erinevates käsitlustes on mainitud ning kinnitab Alur Reinans oma uurimuses, oli eesti põgenikkond koostiselt ning vanuselt kirju. Pagulaste seas leidis sõjaeelse Eesti Vabariigi iga sotsiaalse kihi ja haridustaseme esindajaid. Oli maaelanikke ja linlasi, töölisi, teenistujaid, haritlasi, põllumehi ja kalureid, kellest aga uutes asukohamaades said enamasti linlased.⁸

Uues asupaigas loodi kiiresti või siis jätkasid tegevust laagrites sündinud erinevad organisatsioonid, arvukad poliitilised, seltskondlikud, kultuurilised ühendused, kirjustused, koolid ja täienduskoolid, kus anti eesti-ainelist ja eestikeelset haridust.⁹ Eriti oluliseks peeti just keeleõpet. Rajati noorteorganisatsioonid, nagu näiteks skautide-gaidide organisatsioonid, mis osutasid hilisemate uurimuste kohaselt eestluse edasikandjaina (kõige) olulisemaks.¹⁰ Jätkasid ilmumist – kuid siis juba suuremale lugejaskonnale – või hakkasid ilmuma uued eestikeelsed ajakirjad ja ajalehed, anti välja eestikeelset kirjandust, käidi oma kirikus, tähistati Eestiga ja

eesti rahvakalendriga (eestlusega) seotud tähtpäevi. Lisaks asukohamaa organisatsioonidele moodustati üleilmseid väliseestlasi ühendavaid liikumisi. Tekkis pagulasühiskonna kohalik, piirkondlik ja rahvusvaheline tasand.

Tolleaegsete pagulaste seas oli piisavalt haritlasi, poliitikuid ja kultuuriinimesi, kes võisid ja hakkasidki vedama eesti seltsi-, kultuuri- ning poliitilist elu. Samas oli piisavalt ka neid, kes jäid väliseesti elu n.-ö. reaaliikmeteks ning pakutava tarbijaks.¹¹

Teise maailmasõja aegsete põgenike poolt kaasa võetud vaimne pärand on vaieldamatult Välis-Eesti olemuse oluline ja määrav osa. See pärand aitas tõsta inimeste eneseteadvust – pakus tegevust, tunnet, et oled uues ühiskonnaski keegi.¹² Siin tuleb lisada, et kodumaalt kaasa võetud ning uuel asukohamaal edasi viljeldud vaimne pärand pakub pagulastele tänaseni väga palju.

1950. aastatel kordas Rootsis elanud Andrus Saareste, et väliseestlusel (pagulastel) on kanda kolm rahvuslikku kohustust:

- poliitilise vabadusvõitluse organiseerimine;
- emakeele ja rahvuskultuuri säilitamine;
- demokraatliku EV ideaali alalhoidmine ja arendamine.¹³

Et püstitatud paremini ellu viia, hakkasid tegutsema metsaülikoolid, ESTO-d, New Yorgi kultuuripäevad, ja teised samalaadsed üritused. Väliseestluse kõrgajaks peetakse just nimelt 1960.–1970. aastaid.

Pärast Eesti omariikluse taastamist oleksid püstitatud eesmärgid just nagu täidetud. Vaieldamatult on väliseestlaste roll ka Eesti Vabariigi taasiseseisvumisel suur – väliseestlaste selgitasid kodueestlastele demokraatia ja turumajanduse põhitõdesid. Väliseestlaste antud impulss Eesti Vabariigi omariikluse algusaegadel oli väga oluline. Ent pärast Eesti taasiseseisvumist läks konkreetne, selge siht pagulaskonna tegevuses kaduma. Uut sihti ei ole tänaseni veel leitud. Teisalt, umbes samal ajal kui taastati Eesti omariiklus, Tiina Kirsi järgi 1990-ndate keskpaigast alates või ka juba varem, võis märgata, et

⁶ R. Raag. Läänes elavate eestlaste rahvuslik identiteet, lk. 180.

⁷ R. Raag. Läänes elavate eestlaste rahvuslik identiteet, lk. 185.

⁸ Vt. lähemalt A. Reinans. Eesti põgenikud Rootsi statistikas. – Suur Põgenemine 1944. Eestlaste lahkumine läände ning selle mõjud. K. Kumer-Haukanõmm, T. Rosenberg, T. Tammaru (toimetajad). Tartu, 2006, lk. 122–146.

⁹ Eriti oluliseks peeti just eesti keele õpet: R. Raag. Läänes elavate eestlaste rahvuslik identiteet, lk. 180.

¹⁰ J. Rakfeldt. Väliseestlaste identisusest. – Akadeemia 1993, nr. 1, lk. 3–12; T. Kirss (koostaja). Rändlindude pesad. Eestlaste elulood võõrsil. Tartu, 2006, lk. 532.

¹¹ R. Raag. Läänes elavate eestlaste..., lk. 179–180.

¹² Vt. nt. T. Kirss. Rändlindude pesad, lk. 491.

¹³ T. Kirss. Rändlindude pesad, lk. 676.

paljudes Välis-Eesti organisatsioonides hakkas ilmnema järelkasvu puudumise ja juhtkonna vananemise probleem, kuid ka põlvkondade irdumine üksteisest.¹⁴

Tuldagu nüüd nn. uute eestlaste juurde, kes on läinud ja ka jäänud Läände pärast Eesti taasiseseisvumist. Kaasaegse väljarände puhul on väljarände sihtkohad muutunud – uute eestlaste peamised suuremad asukohamaad on Soome, Saksamaa, Inglismaa, seoses Eesti liitumisega Euroopa Liiduga ka Belgia, Luxemburg, kuid ka USA. Uute eestlaste puhul on teravamalt kui pagulaste puhul tunda, et see grupp jaguneb veel omakorda kaheks – ühed on eesti kultuuri vaatevinklist eksiilis kultuuriliselt aktiivsemad, enamasti töötavad vaimsest suuremat pingutust nõudvatel erialadel ja ametikohtadel, on tavaliselt läinud välismaale õppima; teised on läinud välismaale lihtsalt tööle. Nende viimaste jaoks ei oma kultuur tähelepanuväärset väärtust ning mainitud grupi puhul võib tekkida probleeme kultuuripärandi edasikandmisel. Näiteks käis mõni aasta tagasi meediast läbi jutt, et pärast üht pidu tuli Chicago Eesti Majas uuendada mööblit ning vaipu. Kahjuks teevad pagulased kodueestlaste aadressil üldistusi sageli just viimati kirjeldatud grupi põhjal.

Nii meedias kajastatu kui ka isikliku kogemuse järgi saan öelda, et ei saa rääkida pagulaste ja uute väliseestlaste omavahelisest sulandumisest. Nn. uusi eestlasi sageli ei usaldata, neile heidetakse ette nende nõukogude minevikku, kaheldakse N. Liidu okupatsiooni ajal omandatud hariduse tasemes. Just see on see, mis panebki küsima, kas meil on tegemist kahe erineva rahvusega.

Minu arvates tulenevad probleemid kahe Eesti vahel sellest, et 1) pagulased ja uued eestlased, 2) kodu- ja väliseestlased – eelkõige siiski pagulased – ei mõista teineteist.

Pagulased otsivad nii uutes väliseestlastes kui ka Eestis “mingit” vana hingust.¹⁵ Jääb mulje, et pagulased ei arvesta, et tänaseks päevaks on ka nende meelsus ja kultuur oma asukohamaa kultuuri mõjutatud. S. t. muutumine ei hõlma vaid väljaspool Eestit elamise jooksul omandatud võõrmõjusid, vaid ka Välis-Eesti siseseid eriarenguid, n.-ö. omaloomingut: pärand + võõrmõju + omalooming = Välis-Eesti identiteet ja kultuur.¹⁶

Nii arenesid koju jäänud eestlaste kultuur

ja meelsus samamoodi edasi. Eesti elu jätkus, vastavalt võimalustele kanti edasi traditsioone, tavadid ja kombeid. Eesti omariikluse taastamiseks oli vaja Kodu- ja Välis-Eesti koostööd. Täna elame me justkui erinevates maailmades ja võime paljudest asjadest vägagi erinevalt aru saada.

Globaalsel tasandil kanname endas sarnaseid iseloomujooni – jonnakust, kangust, töökust, tahet edasi pürgida ja ellu jääda. Eesti tasandil vaadatuna aga kehtivad nii kodu- kui ka väliseestlase kohta käibeväljendid, nagu “parim toit on teine eestlane”, “seal, kus on kaks eestlast, on kolm parteid”.

Kokkuvõtteks tuleb tõdeda, et pagulaste tegevus on olnud eestluse säilitamisel ja edasikandmisel tähelepanuväärne. Pärast Teist maailmasõda püstitatud raske ja võimatuna näiv eesmärk on täidetud, ja edukalt. Kuid mis seisab nüüd ees?

Tiina Kirss on öelnud, et väliseestlased peavad leidma rolli, mis sobib ka Kodu-Eestile.¹⁷ Riina Kindlam märgib samas raamatus pagulaste suunas: “Väliseestlaste seas on palju potentsiaali, kasutamata energiat – tuleb leida see paik, kus seda kasutada.”¹⁸ Me peame olema võimelised analüüsima teineteist neutraalselt pinnalt. Ärgem laskem emotsionaalsel “müral” end segada. Nii vana ja uue generatsiooni kui ka pagulaste ja uute eestlaste vahel tuleb ehitada kandvad sillad. Kui me soovime, et eestlus jääks püsima, peame kõik olema muutusteks valmis. Võtkem vastu Eestist pakutud abi, sest kunagisest abisaajast on saanud abiandja. Tehkem Eestiga koostööd. Eesti riigi poolt algatatud ning rahastatav Rahvusaaslaste programm on hea võimalus näidata, et me suudame koostööd teha ning usaldame teineteist.

Lõpetuseks Heino Jõe mõte 1972. aasta ESTO-lt, mida 2000. aasta ESTO-l kordas Lennart Meri: “Väliseestlased on väike vend, suur vend on Eestis. Me peame rohkem koos töötama ja seda mitte unustama.”

Käesoleva artikli aluseks on 2007. aasta 31. märtsil New Yorgis toimunud Eesti kultuuripäevadel esitatud ettekanne.

Kaja Kumer-Haukanõmm
TÜ VEUK-i teadur

¹⁴ T. Kirss. Rändlindude pesad, lk. 651.

¹⁵ Nt. Tiina Kirsi intervjuu Eesti Elule jaanuaris 2007.

¹⁶ R. Raag. Läänes elavate eestlaste..., lk. 190.

¹⁷ T. Kirss. Rändlindude pesad, lk. 539.

¹⁸ Samas, lk. 505.